

نوع مقاله: پژوهشی

پژوهشی تطبیقی بر نقوش گچبری های دو بنای قاجاری شهر بیرجند (باغ اکبریه و رحیم آباد)

سیده مهدیه شواکندی^{*}، دکتر حسین کوهستانی^۲^۱ دانش آموخته کارشناسی ارشد باستان شناسی دانشگاه بیرجند^۲ استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه بیرجند

10.22080/jiar.2021.3227

چکیده

یکی از مهمترین اهمیت های هنر گچبری ویژگی های طرح و نقش آن ها می باشد. بی تردید می توان سطوح دیوارها را در دسترس ترین عرصه انعکاس تفکرات مردمان گذشته بشمار آورد. عینا بدین سبب است که گچبری ها و سایر تزئینات مورد استفاده در بناها را شواهد بی بدیل فرهنگی ادوار گذشته بشمار آورده اند. در دوره قاجار امور تشریفاتی و تجملات رواج بیشتری یافت، تا آنجا که حاکمان محلی نیز مانند حکومت مرکزی برای خود عمارت هایی مجلل و با شکوه احداث می کردند که از جمله آن میتوان باغ و عمارت اکبریه و رحیم آباد بیرجند اشاره کرد باغ و عمارت اکبریه به عنوان محلی مسکونی که به طبقه حاکمان اختصاص داشته دارای ویژگی های معماری و هنری متعددی است یکی از مهم ترین ویژگی ها و مشخصه های این بنا وجود انبوه تزئینات گچبری آن است. بخشهای مسکونی پذیرایی و حوضخانه با توجه به نوع کارکردشان از جالب توجه ترین بخش های بنا از لحاظ تزئینات بشمار می رود. در قسمت عمارت مرکزی دارای تزئینات گچبری خاص و منحصر به فردی می باشد که به لحاظ نقش مایه قابل توجه است که از جمله آنها میتوان به نقوش هندسی، گیاهی و حیوانی اشاره کرد. باغ و عمارت رحیم آباد یکی از بناهای دوره قاجار بیرجند است آنچه در این بنا حائز اهمیت است غنای نقوش گچبری این عمارت است. این پژوهش قصد دارد به روش تطبیقی به مطالعه نقوش گچبری این دو عمارت بپردازد. گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه ای و میدانی بوده و به مطالعه نقوش این عمارت ها پرداخته است. یافته های پژوهش نشان داد در این عمارت ها نقوشی با مضامین و تکنیک های گچبری یکسان کار شده اند اما غنای تزئینات و گچبری های باغ رحیم آباد نسبت به نقوش و تزئینات باغ اکبریه بسیار بهتر است و نوع نقوش از نظر تکنیک اجرا و مضامین روند پیشرفته تری را طی کرده به طوری که در عمارت رحیم آباد بیشتر نقوش تاثیر غرب را منعکس میکند و نقوش گیاهی فراوان تر شده اند، همچنین استفاده از سردیس های حیوانی را در این عمارت داریم.

دریافت:

۱۴۰۳/۰۹/۱۳

بازنگری:

۱۴۰۳/۱۱/۲۲

پذیرش:

۱۴۰۳/۱۲/۲۷

کلیدواژه ها:

هنر گچبری، باغ اکبریه،
بیرجند، قاجاریه.

^{*} نویسنده مسئول: سیده مهدیه شواکندی

آدرس: بیرجند دانشگاه بیرجند، دانشکده هنر، گروه
باستانشناسی.

ایمیل: mahdiye.shavakandi@gmail.com

۱ مقدمه

بیرجند به عنوان شهری که رونق و شکوفایی خود را در دوره صفویه به دست آورده است، در دوره قاجار به اوج شکوفایی خود میرسد از مهم ترین وقایع این دوره (قاجار) که آینده شهری بیرجند و شکل گیری بناها و باغهای تاریخی آن را رقم می زند قدرت یافتن خاندان خزیمه است. به دنبال حکومت خاندان خزیمه در بیرجند سبب ایجاد بناهای تاریخی مذهبی و باغ ها و عماراتی شده که در حقیقت شاخصه های معماری بیرجند را تشکیل می دهد. شکل گیری اولیه باغ اکبریه بیرجند را به اواخر دوره زندیه و تا اوایل قاجار در زمان حشمت الملک نسبت میدهند. این مجموعه که در گذشته هسته مرکزی روستای اکبریه بوده اکنون به شهر پیوسته است. مجموعه اکبریه با کاربرد مسکونی و حکومتی ساخته شده که قسمتی از ساختمان ها و اندرونی آن به اعضای خانواده علم اختصاص داشته و قسمت مرکزی آن ویژه امور دیوانی و حکومتی بوده است. این مجموعه دارای بخش های سردر ورودی، باغ، عمارت، اصطبل، حمام، بخش اداری، تالار تشریفات، استخر و... است و با جهت شرقی-غربی ساخته شده است. (مسعودی، ۱۳۹۱: ۴۷). عناصر تزئینی، بخش جدایی ناپذیر بناها بوده است. هنر گچبری نیز به عنوان یکی از هنرهای تزئینی از اهمیت ویژه ای برخوردار است و قابلیت های ویژه ی گچ بر هیچ هنرمند و معماری پوشیده نیست. از نقوش ناب گچبری میتوان به نقوش گیاهی اشاره کرد که به خوبی بیانگر ذهن خلاق هنرمندان ایرانی است. این نقوش، انتزاعی از طبیعت هستند که اشکال بسیار متنوعی را میتوان در آنها یافت. بنابراین، استفاده از این نقوش باز نمود طبیعت بیرون در سطوح بیرونی و درونی بناها بوده است (اعظمی، شیخ الحکمایی، ۱۳۹۲: ۱۶). نقوش تزئینی در فرهنگ و هنر اسلامی-ایرانی جایگاهی فراتر از زیبایی ظاهری دارند؛ اگرچه مبحث زیبا جلوه دادن آثار هنری یکی از شاخصه های مهم فرهنگ و هنر اسلامی است، ولی

نقوش مذکور هرکدام بار معنایی مخصوص به خود را داشته و در جایگاه نمادین نیز به کار رفته اند. (خزایی، ۱۳۸۶: ۲۴). باغ رحیم آباد در زمان احداث به عنوان دارالحکومه ی اسماعیل خان شوکت الملک فرزند ذکور حشمت الملک مورد استفاده قرار گرفت. اسماعیل خان حکومت بیرجند و قائنات را حدود سال ۱۳۱۵ق در دست داشته است که تاریخ احداث بنا نیز به زمان مذکور برمی گردد (میری مقدم، ۱۳۸۹: ۳۶). باغ رحیم آباد از باغهای ثبت شده در یونسکو است که در سال ۱۳۸۰ توسط میراث فرهنگی خریداری شد و در سال ۱۳۸۱ به مجموعه فرهنگی تبدیل شد. باغ رحیم آباد دارای دو در ورودی است که فضای دسترسی به داخل از همین دو در میسر است. به طوری که این مجموعه دارای قسمت های ذیل است: باغ، اصطبل، انبارها، تک بنای ورودی ساختمان، استخر، سردر ورودی، حوضخانه، با گنبد کلاه فرنگی، بنای اصلی. (میری مقدم، ۱۳۸۹: ۲۹).

۲ روش پژوهش

این پژوهش با روش تطبیقی انجام شده است، تدوین و اطلاعات آن از مطالعات میدانی (جمع آوری اسناد و مدارک بصورت عکسبرداری و بازدید از نقوش گچبریهای باغ اکبریه و باغ رحیم آباد و طراحی نقوش با آنالیز نرم افزاری (Corel) تهیه شده است.

۳ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش های جامع و مانعی به طور اختصاصی بر باغ اکبریه انجام نشده، و تنها از مقاله «ضرورت شناسایی و حافظت از فضاهای سبز مبتنی بر شرایط محلی و منطقه ای ایران (نمونه موردی: باغ اکبریه بیرجند)» (صابری فرد و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۰۹۸-۱۰۸۳) باید نام برد. اما به طور کلی پژوهش هایی محدودی بر باغ های تاریخی بیرجند یا ایران صورت پذیرفته که در آنها به باغ اکبریه نیز

عنوان محل عمارت و حکمرانی مورد استفاده قرار گرفت؛ به طوری که در لهجه محلی به «کلاته سرکار امیر» شهرت یافت. بعد از درگذشت محمدابراهیم-خان شوکت‌الملک، پسر او اسدالله علم، نخست وزیر و وزیر دربار محمدرضاشاه پهلوی (۱۳۲۰-۱۳۵۷.ش.)، برای سکونت در برخی از ایام سال، از این عمارت استفاده می‌نمود. اسدالله علم پس از مدتی بنای مزبور را وقف آستان قدس رضوی نمود و پس از انقلاب نیز تا سال ۱۳۷۹ در تصرف نیروی انتظامی بوده تا اینکه به طور کامل در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرار گرفت. این مجموعه که در گذشته هسته مرکزی روستای اکبریه بوده، اکنون به شهر پیوسته است. مجموعه اکبریه با کاربرد مسکونی و حکومتی ساخته شده که قسمتی از ساختمان‌ها و اندرونی آن به اعضاء خانواده علم اختصاص داشته و قسمت مرکزی آن ویژه امور دیوانی و حکومتی بوده است. این مجموعه که در جهت شرقی-غربی ساخته شده، دارای بخش‌های مختلفی چون: سردر ورودی، باغ، عمارت، اصطبل، حمام، بخش اداری، تالار تشریفات و استخر است (موسوی‌حاجی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۴-۵۵).

ساختمان اکبریه دارای تزئینات منحصر به فردی است که مهمترین آنها را می‌توان به شرح زیر بیان داشت: وجود گچبری‌های همراه با مقرنس‌کاری‌ها و تزئینات لانه زنبوری زیبا؛ اتاق آینه در هر دو عمارت با سقف‌های ساده و مقرنس شده؛ نقاشی‌ها و مینیاتورهای بسیار زیبا و هنرمندانه در دیوارهای تالار آینه علم؛ ستون‌های آجری در داخل و بیرون بنا مزین به تزئینات و برجستگی‌های شبیه به گل روی ستون‌های آجری؛ تزئینات گچبری در طاق‌نماها، اطراف سقف‌ها و هشت‌ضلعی‌های بالای تالارها؛ پرده‌های موجود که از پارچه‌های مخمل و اطلس بوده و از زمان سکونت اسدالله علم به جا مانده؛ بخاری‌های دیواری با تزئینات گچی و سنگبری با نقوش گیاهی-حیوانی و نوشتار؛ آجرچینی روی دیوارها که با طرح‌های زیگزاگ، برجسته، لوزی، مثلی با کنگره‌های مثلی دور تا دور ساختمان؛

اشاره ویژه‌ای شده و باید از طرح پژوهشی با عنوان «باغ‌های تاریخی استان خراسان جنوبی» (حلاج-مقدم و کرم‌پور، ۱۳۸۹) و مقالاتی با عناوین «درآمدی بر شناخت باغ‌های تاریخی بیرجند» (رنجبر و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۱-۵۰)؛ «باغ‌های تاریخی بیرجند در دوران قاجار و پهلوی» (موسوی‌حاجی و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۷-۵۱)؛ «بسترهای شکل‌گیری و ویژگی‌های منظر متمرکز در باغ ایرانی» (خلیل‌نژاد و کای، ۱۳۹۵: ۱۶-۳)؛ «شناسایی انواع محوطه‌های باز و عملکرد آنها در باغ‌های تاریخی بیرجند (با تمرکز بر باغ‌های رحیم‌آباد، امیرآباد، شوکت‌آباد، بهلگرد، و اکبریه)» (اعتضادی و بینا، ۱۳۹۶: ۵-۱۶)؛ و «تزئین‌گرایی، آفت باغ‌های ایرانی میراث جهانی» (خلیل‌نژاد، ۱۳۹۸: ۵۰-۵۵)، یاد نمود. در باب مطالعه نقوش گچبری‌های باغ اکبریه، تاکنون هیچ پژوهشی صورت نیافته، اما باید به نزدیک‌ترین پژوهش درباره مطالعه گچبری‌های باغ‌های تاریخی، یعنی مقاله «تزئینات گچبری و آیین‌کاری عمارت باغ رحیم‌آباد بیرجند» (خزاعی-مسک و پایدارفرد، ۱۳۹۲: ۴۹-۵۹)، اشاره داشت.

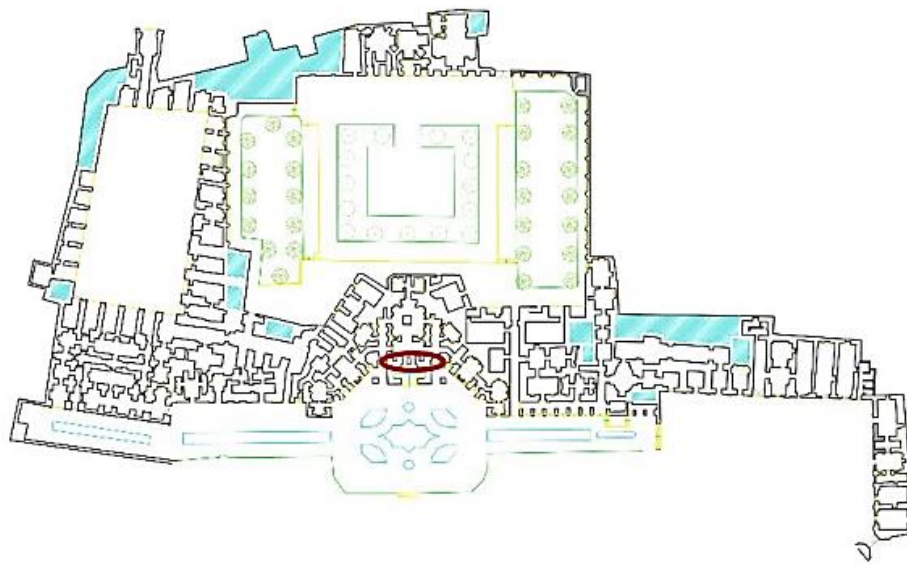
۴ معرفی باغ و عمارت اکبریه

باغ و عمارت اکبریه که در حال حاضر به عنوان اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی مورد استفاده قرار دارد، در روستای اکبریه و در سه کیلومتری جنوب شرقی بیرجند قدیم قرار داشته است (رضایی، ۱۳۸۱: ۲۸۲)؛ باتوجه به پیوستن روستای اکبریه به شهر بیرجند، در حال حاضر به لحاظ استقرار مکانی در انتهای خیابان معلم، میدان موزه واقع شده است. شکل‌گیری اولیه باغ را به اواخر دوره زندیه و اوایل دوره قاجار در زمان حشمت‌الملک نسبت می‌دهند. باغ اکبریه مشتمل بر دو بنا است که قدیمی‌ترین آن ساختمانی متعلق به حشمت‌الدوله، پدر محمدابراهیم شوکت‌الملک تعلق داشته که تاریخ احداث آن به اواخر دوره زندیه و اوایل دوره قاجاریه باز می‌گردد. بنای دیگری که در این مجموعه واقع است ساختمان تشریفات است که به وسیله شوکت‌الملک (۱۳۰۰-۱۳۶۴.ق.) باغ اکبریه پس از بازسازی و ایجاد الحاقاتی به آن، به

که تشکیل یک ستاره چند ضلعی می‌دهند (موسوی-حاجی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۸).

گچبری‌های بسیار زیبا در طبقه همکف ساختمان علم با درب منبت‌کاری شده؛ تزئینات زیر عرقچین‌ها

تصویر شماره ۱. موقعیت اتاق شاه نشین نسبت به عمارت مرکزی (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹)

به ندرت نقوش جانوری به چشم می‌خورد به صورت برجسته و به شیوه قالب زنی اجرا شده اند.

۵ نقوش گچبری عمارت مرکزی باغ اکبریه :

قاب آینه‌های موجود در این عمارت در ضلع شمالی فاقد رنگ، بصورت قرینه و با تزیین نقوش گیاهی و

تصویر شماره ۲.. قاب آئینه های عمارت اکبریه (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹)

تصویر شماره ۳.. قاب آئینه های عمارت رحیم آباد (ماخذ، خزاعی مسک، پایدارفرد ۱۳۹۲)

تصویر شماره ۴. نقوش گچبری تالار آینه باغ اکبریه (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹)

تصویر شماره ۵. نقوش گچبری عمارت رحیم آباد (ماخذ، خزاعی مسک، پایدارفرد ۱۳۹۲)

درخشان، سلطان حیوانات و سرشار از فضائل و رذایل ناشی از مقامش، هر چند مظهر قدرت و عقل و عدالت است؛ اما در عین حال نشانه غایت، غرور و خودپرستی است. تکاپوی شاهانه، سرکشی و مهارنشدن شیر، شبیه به جلال خداوندی و رمز داوند که به فرشتگان داده شد تا آن را در تاریکی مجلل و پر شوکتی بیوشانند، فرشتگان آثار رمز خدا را قدیسانه از چشم نامحرم نهان می کنند؛ همانگونه که شیر هنگام گریز از دست شکارگر، ردپای خود را محو میکند. مظهر نیرو، جرات، نابودکننده بدی ها و جهل است. شیرها علامت مشخصه زمین «مادر ایزدان» هستند. در کهن ترین تصاویر، شیر مربوط به پرستش خورشید - خدا بود. شیران نگهبان نمادین پرستشگاه ها، آرامگاه ها بودند و تصور می رفت درنده خوبی آنها موجب دور کردن تاثیرات زیان آور میشد (شوالیه و گربران، ۱۳۷۸: ۱۱۱).

۶ نقش سردر ایوان ورودی باغ اکبریه :

شیر از زمان محمدشاه قاجار نماد رسمی ایران شناخته شد در دو معنی خوب و بد وجود دارد و در اینجا در مفهوم خوب ان بکار برده شده که معنی خوب آن نماد عظمت، قدرت، دلیری، عدالت و قانون است. شیر همانطور که سلطان حیوانات است شاه هم سلطان آدمیان است و از این رو نقش سر شیر در نمای ورودی ایوان این عمارت (تصویر شماره ۶). میتواند نشانی رسمی از ایران یا نمادی از شاه باشد. همچنین در کهن ترین نقوش شیرها نگهبانان پرستشگاه ها بوده اند و شاید این نقش در ایوان ورودی این عمارت این معنا را هم بدهد. شیر مقتدر، سلطان، نمادی خورشیدی و به غایت

تصویر شماره ۶. نقش شیر سدر ایوان ورودی تصویر شماره ۴. نقوش گچبری تالار آینه (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹).

تکرار شده است. نقش طاووس در ادبیات ایران از جایگاه خاصی برخوردار است در منطق الطیر عطار طاووس به عنوان مرغ بهشتی مورد توجه بوده است. از دیدگاه عطار طاووس مظهر بهشت پرستان است که خیال بازگشت به بهشت را دارند (خزایی، ۱۳۸۶: ۲۶).

در عمارت مرکزی باغ اکبریه بیرجند هم نمود این نقوش را در قسمت سردر اتاقهای عمارت و اطراف طاقچه ها با تلفیق متناسب نقوش گیاهی و حیوانی میبینیم (تصویر شماره ۷). یکی از نقوشی که در این عمارت به کار برده شده تلفیق نقش طاووس با بالهای گشوده و به نوعی آماده پرواز است همانطور که در تصویر دیده میشود این نقش به صورت قرینه

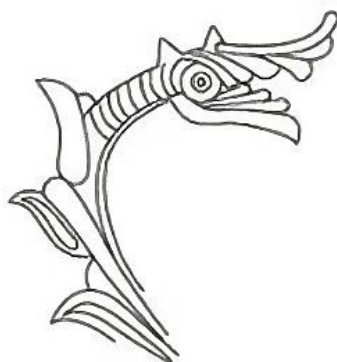
نقوش گچبری تالار آینه باغ اکبریه :

تصویر شماره ۷. نقوش گچبری تالار آینه (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹)

مانندماهی در آورد و حرکتش سبب موج دریا شود». (صباغ پور آرانی، ۱۳۸۸: ۱۰۴). در اساطیر جانور شگفت پیکری که هم خرنده و هم پرنده است و عموماً با بالهای عقاب، چنگال های شیر، دم مار و آتشین تصویر میشود. چنین تصویری در اغلب تمدن ها و اقوام جهان از دوره دولت باستانی بابل دیده میشود. نقش اژدها سمبل نیروهای اهریمنی زمین نزد بسیاری از اقوام جهان است. در تمدن های سومر، بابل و ایلام به صورت ماری بلعنده تصویر شده است. (ریاضی، ۱۳۷۳: ۱۵).

یکی از نقوش پرکاربرد در عمارت اکبریه نقش افسانه ای اژدهاست (تصویر شماره ۸) که به فراوانی در بالای طاقچه ها دیده میشود. در فرهنگ دهخدا، اژدها مترادف با مار بزرگ است. جانوری اساطیری است به شکل سوسماری بزرگ، دارای دو پر که آتش از دهان می افکنده و پاس گنج های زیرزمینی را داشته است. در جایی دیگر اژدها را اینگونه توصیف کرده است: «چون مار را درازی به سی گز میرسد و عمر آن به صدسال، آن را اژدها می خوانند. اژدها آنقدر بزرگ می شود که حیوانات خشکی از آن به ستوه می آیند. بال هایش به ده هزار گز برسد، دو پر

تصویر شماره ۸. نقوش گچبری تالار آینه (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹)

جدول شماره ۱. تحلیل نقوش تزئینات موجود در عمارت مرکزی. (ماخذ نگارندگان ۱۳۹۹)

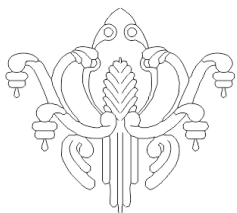
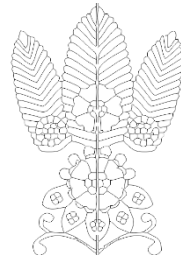
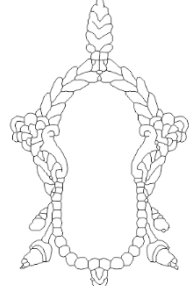
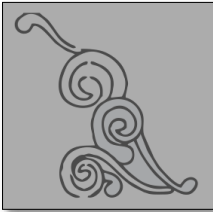
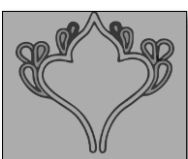
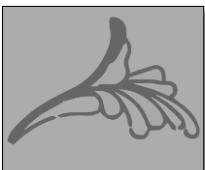
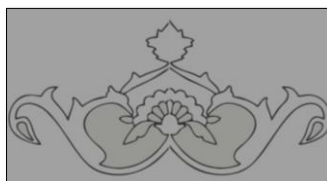
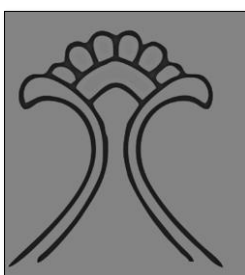
بالای ورودی ایوان مرکزی در باغ اکبریه ۲ عدد نقش شیر	ورودی ایوان	تزئینات گچبری باغ اکبریه بیرجند (دوره قاجار)
سقف عمارت مرکزی نقوشی تلفیقی از نقوش گیاهی، حیوانی، هندسی و اسلیمی و ختایی دارد	سقف	
تعداد ۱۲ تا قاب آئینه از نوع گچبری تخت با تزئینات برگ کنگری و نقوش گیاهی و آئینه کاری در اطراف قاب وجود دارد.	قاب آئینه	
طاقچه های موجود در عمارت مرکزی باغ اکبریه تزئیناتی با تلفیق نقوش حیوانی، قاب آینه و نقوش گیاهی دارند که مکررا در اطراف طاقچه ها نقوش تکرار شده اند	طاقچه	

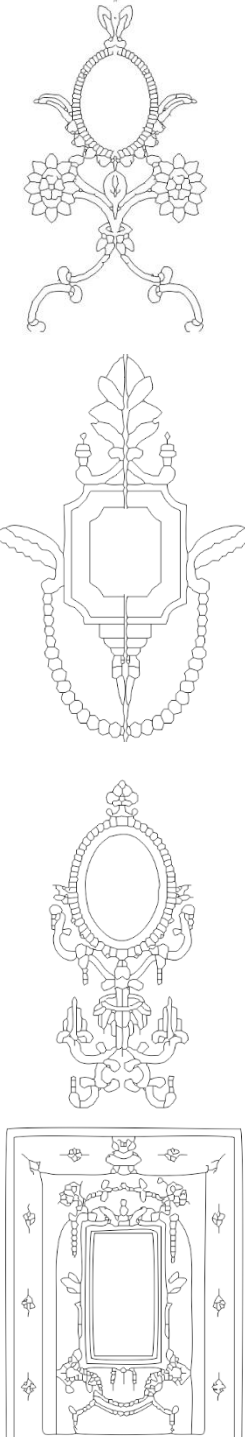
نوع تزیینات	تعداد	رنگ	برجسته یا تخت
پرند	۵۷	سفید	برجسته
برگ	۷۷	سفید	برجسته
شاخه برگ	۳۷۷	"	برجسته
ققنوس	۳۵	"	برجسته
آینه کاری	۳۳	"	برجسته
قاب آینه	۱۲	"	تخت
مقرنس	۶	"	برجسته
سطوح صاف	۱۸	"	تخت
ستون	۲	"	برجسته
نیم ستون	۲	"	برجسته
پاستون	۴	"	برجسته
اژدها	۲۴	"	برجسته

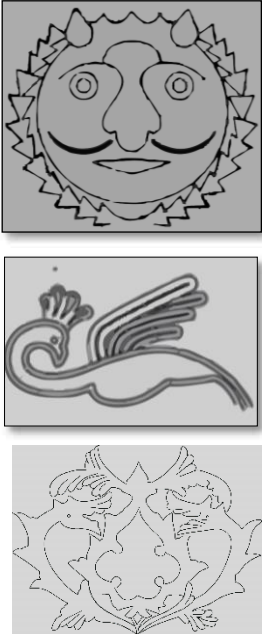
جدول شماره ۲. جدول تعداد نقوش گچبری تالار آینه (ماخذ، نگارندگان ۱۳۹۹)

جدول تطبیقی نقوش گچبری های عمارت اکبریه و رحیم آباد

نقوش گچبری عمارت رحیم آباد	نقوش گچبری عمارت اکبریه	
    	 	نقوش گیاهی

		قاب آیینه
--	---	------------------

		نقوش جانوری و پرندگان
تحلیل نقوش گچبری دو عمارت : نقوش گیاهی: در گچبری های عمارت رحیم آباد شاهد گونه ای از نقوش گیاهی هستیم که تنوع بیشتری نسبت به نقوش عمارت اکبریه دارد. نقوش گیاهی در عمارت اکبریه هم سطح بقیه نقوش هستند اما در عمارت رحیم آباد نقوش بصورت برجسته قالبی و به صورت طبیعی ساخته شده است. نقوش گیاهی عمارت اکبریه دارای ریتم تکرار شونده هستند به طوری که در نقوش گچبری تالار تشریفات در این عمارت به نقوشی برمیخوریم که بصورت تکرار شونده، قرینه و در تلفیق با نقوش پرندگان اسطوره ای کار شده است (تصاویر شماره ۷ و ۴). در نقوش گیاهی که در قسمت بالای درگاه های در عمارت اکبریه اجرا شده شاهد نقوش اسلیمی ساده هستیم. نقوش قاب آینه : قاب آینه های باغ اکبریه بصورت مستطیل شکل هستند که در اطراف آن برگ گنگری و یا نقوش اسلیمی کار شده و این قاب آینه ها بیشتر بصورت کادر های تزئینی میباشند که گاهی در تلفیق با نقوش پرندگان اسطوره ای در قسمت بالای قاب آینه کار شده اند. اما در عمارت رحیم آباد قاب آینه ها به صورت نقوش گیاهی حجمی بصورت قرینه کار شده اند به صورتی که در نقوش گیاهی قاب آینه های باغ رحیم آباد پیشرفت چشمگیری در زمینه ساخت نقوش حجمی و مختلف را در قاب آینه ها شاهد هستیم اما در عمارت اکبریه قاب آینه ها بصورت خیلی ساده و کمی برجسته از سطح زمینه دیوار کار شده اند همچنین در عمارت رحیم آباد تنوع شکلی قاب آینه ها (بیضی، مربع، مستطیل) داریم (تصویر شماره ۳). در صورتی که در عمارت اکبریه فقط شاهد قاب آینه های مستطیل شکل بودیم (تصویر شماره ۲).		

نقوش حیوانی و پرندگان :

در قسمت سردر ایوان عمارت ۲ نقش شیر به چشم میخورد که بصورت قرینه کار شده اند. عمارت رحیم اباد در قسمت سردر فاقد نقش حیوانی است. در نقوش عمارت اکبریه شاهد پرندگان اسطوره ای و جانور اسطوره ای (شیر) (تصویر شماره ۶) و نقش افسانه ای اژدها (تصویر شماره ۸) هستیم. در عمارت اکبریه پرندگان بصورت کامل کار شده اند اما در عمارت رحیم اباد فقط سر جانوران (سگ، قوچ) به صورت حجمی کار شده است (تصویر در قسمت مربوط به نقوش حیوانی در جدول تطبیقی نقوش). در باغ اکبریه شاهد نوارهای تکرار شونده ای هستیم که در دیوار گچبری شده و بصورت متوالی پرندگان اسطوره ای را در تلفیق با گیاهان نشان میدهد (تصویر ۷). در عمارت رحیم آباد نقوش پرنده بدین صورت مشاهده نشده است.

۷ نتیجه گیری:

با توجه به بررسی های انجام شده در گچبری های باغ اکبریه بیرجند از نقوش مختلف: حیوانی، گیاهی و هندسی استفاده شده است. آنچه با نگاه کلی به مجموعه تزئینات گچبری عمارت مرکزی باغ اکبریه بیرجند دریافت می شود بهره گیری از کیفیت ها بصری در جهت رسیدن به تعالی و نهایت زیبایی است ترکیب بندی متقارن در بعضی از نقوش عمارت مرکزی نشانه ای از هدف هنرمند برای رسیدن به تعادل و هماهنگی در کل اثر بوده است. به طور کلی ویژگی های نقوش گچبری عمارت مرکزی باغ اکبریه بیرجند عبارتند از: استفاده زیاد از گچبری های پرکار و آینه کاری در سقف، ترکیب آینه کاری و گچبری، استفاده از نقوش حیوانی، گیاهی و هندسی و استفاده از ستون های تزئینی. در برخی از نقوش گیاهی به کار برده شده در عمارت مرکزی ترکیبی از نقوش هندسی و پرندگان هم وجود دارد. تنوع نقوش گیاهی و هندسی در کنار گچبری هایی با نقوش انتزاعی از دیگر ویژگی های شاخص این بناست. در گچبری های این عمارت صرفا نمیتوان گفت نقوش صرفا جنبه تزئینی داشته اند بلکه جنبه نمادین آنها هم مطرح است در این نقوش جانوران اسطوره ای و غیر اسطوره ای به چشم میخورند همچنین نقوش پرندگان که در تالار این عمارت بکار

رفته است نشان از تقدس آنها بوده است که اغلب به عنوان عناصر نمادین و به جهت خوش یمنی مورد توجه بوده اند، بیشتر نقوش با روش قالب زنی و تراشیدن گچ خشک اجرا شده اند. اشکال هندسی جهت تزیین و قاب بندی نقوش در آینه کاری این عمارت گاه با یک ریتم هماهنگ و گاه با تکرار واحد در طول و یا عرض یک الگوی هندسی را پدیدار میکنند. ریتم و حرکت بارزترین شاخصه نقوش گچبری این عمارت است نقوش در عین قرینه بودن ساکن و خشک نیستند و در عین حال پویا و روان دیده میشوند. از نتایج به دست آمده میتوان به تنوع تزئینات، سادگی و استفاده از جنبه ی طبیعت گرایانه برخی نقوش تزئینی، استفاده از نقش سمبلیک حیوانات، تاکید بر قرینه سازی و ایستایی اشاره کرد. در نقوش گچبری عمارت رحیم آباد تا حد اعلائی تنوع و مهارت طراحی و اجرای تکنیک گچبری (در مقایسه با عمارت اکبریه) به چشم میخورد. در این عمارت فرم های گچبری کاملاً سه بعدی بوده و نهایت تلاش برای اجرای جزئیات نقوش انجام شده و مرواریدهای گچبری در اجرای قاب آینه ها را در این عمارت داریم. همچنین یک نمونه قاب آینه در عمارت رحیم آباد رنگی بوده است و در اطراف قاب آینه یک طاقنمای هلالی با تلفیق گچبری و آینه کاری دیده میشود.

منابع

- اعتضادی، لادن؛ و بینا، محمدجواد. (۱۳۹۶). «شناسایی انواع محوطه‌های باز و عملکرد آنها در باغ‌های تاریخی بیرجند (با تمرکز بر باغ‌های رحیم‌آباد، امیرآباد، شوکت‌آباد، بهلگرد، و اکبریه)». *باغ نظر*، شماره ۴۷، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی، صص. ۱۶-۵.
- حلاج‌مقدم، حمید؛ و کرم‌پور، اقدس. (۱۳۸۹). *باغ‌های تاریخی استان خراسان جنوبی*. بیرجند: اداره کل میراث فرهنگی.
- خزاعی‌مسک، سمیه؛ و پایدارفرد، آرزو. (۱۳۹۲). «تزیینات گچبری و آئینه‌کاری عمارت باغ رحیم‌آباد بیرجند». *نگره*، شماره ۲۷: صص. ۴۹-۵۹.
- خلیل‌نژاد، سیدمحمدرضا. (۱۳۹۸). «تزیین‌گرایی، آفت باغ‌های ایرانی میراث جهانی». *منظر*، شماره ۴۶، صص. ۵۵-۵۰.
- خلیل‌نژاد، سیدمحمدرضا؛ و توبیاس، کای. (۱۳۹۵). «بسترهای شکل‌گیری و ویژگی‌های منظر متمرکز در باغ ایرانی». *باغ نظر*، شماره ۳۸: صص. ۱۶-۳.
- رضایی، جمال. (۱۳۸۱). *بیرجند نامه*. تهران: هیرمند.
- رنجبر، احسان؛ مهربانی‌گلزار، محمدرضا؛ و فاطمی، مهدی. (۱۳۸۴). «درآمدی بر شناخت باغ‌های تاریخی بیرجند». *باغ نظر*، شماره ۴: صص. ۷۱-۵۰.
- صابری‌فر، رستم؛ کرم‌پور، اقدس؛ و حلاج‌مقدم، حمید. (۱۳۹۳). «ضرورت شناسایی و حافظت از فضاهای سبز مبتنی بر شرایط محلی و منطقه‌ای ایران (نمونه موردی: باغ اکبریه بیرجند)». *محیط شناسی*، شماره ۴: صص. ۱۰۹۸-۱۰۸۳.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۸۴). «درآمدی بر زیبایی‌شناسی باغ ایرانی». *باغ نظر*، شماره ۳، صص. ۶۳-۵۸.
- موسوی‌حاجی، سیدرسول؛ صارمی‌نائینی، داوود؛ و مسعودی، ذبیح‌الله. (۱۳۹۲). «باغ‌های تاریخی بیرجند در دوران قاجار و پهلوی». *پژوهشنامه خراسان بزرگ*، شماره ۱۳، صص. ۶۷-۵۱.
۱۱. میری مقدم، انسیه (۱۳۸۸). آشنایی با معماری اسلامی؛ بیرجند شهر یادگاری های تاریخی. پایان نامه کارشناسی.
۱۲. خزاعی مسک، سمیه، پایدارفرد، آرزو، (۱۳۹۲). «تزیینات گچبری و آینه کاری باغ رحیم آباد بیرجند» *نگره* شماره ۲۷.